

DITES i REFRANYS

Treball iniciat per: JOSEP VIDAL i PEPE BADIA
Continuat i presentat per: JORDI BADIA i LLUÍS MILLAN

Aquest petit article és continuació del treball iniciat a la revista Ulldecona sobre la nostra parla l'any 1989. Bàsicament és un homenatge al llenguatge del poble, que és una herència valuosa i única, rica en matisos, de la qual cal tenir cura: és una de les nostres raïls més profundes.

En la transcripció d'aquestes dites hem volgut ser al màxim de fidels a la manera com són dites per la gent del poble, per la qual cosa hi apareixen alguns castellanismes i formes col·loquials que s'aparten del català estàndard.

DELS DIES, ELS MESOS I L'ANY. EL CLIMA

- Any nou, vida nova
- Any de neu, any de Déu
- Any de nevada, any d'oliada
- Aigua pel març, herba a braços
- A l'abril cada gota val per mil
- Al maig cada dia un raig
- A l'estiu tota cuca viu
- A l'agost a les set ja és fosc
- Al setembre, carabasses
- Banyes a la Bassola, lluna nova
- Banyes a Morella, lluna vella
- Cel rogenc, aigua o vent
- Cel a cabassets, aigua a canterets
- Fins a l'abril no et lleves ni un fil
- Març ventós i abril plujós fan lo mes de maig hermós
- Març marçot gela la vella a la vora del foc, i la jove si pot
- Nadal en dilluns, festes a munts
- Per Sant Andreu, aigua o neu
- Per Santa Llúcia, pas de puça
- Per Sant Tomàs, no ho notaràs
- Per Nadal, pas de pardal
- Pels reis, bèstia qui no ho coneix
- Per Sant Antoni, pas de dimoni
- Qui no treballa en tot l'any treballa el dia de Cap d'Any
- Si la Candelera plora l'hivern ja és fora;
si la Candelera riu lo fred és viu.
Tant si plora com si riu ja ve l'estiu
- Vent de ponent, ni aigua ni vent

DELS TREBALLS AL CAMP I LES COLLITES

- A la vora del camí, agre o pinyolenc
- Al temps, figues, i a Pasqua, mones
- Adoba la terra com un boig i colliràs com un savi
- A falta de rella, aixerri d'ovella
- En oli a la gerra no hi ha casa pobra
- L'arbre de la partició de l'amo és la perdició
- Lo vi i l'amic, com més vells, millor
- Oli, vi i amic, lo més antic
- Per l'Ascenció, cireretes a muntó
- Pel juny, la falç al puny
- Pel Pilar, faves a sembrar
- Qui toca oli els dits se n'unta
- Si vols collir a bondó per Sant Joan dona un llauró

DELS CASAMENTS

- A casa de dona rica ella mana i ella crida
- A casar, a culades s'hi pot anar
- A la boda qui menys menja és la nòvia
- De llevant o de ponent, de la dona sigues parent
- Dos filles i una mare, tres dimonis per a un pare
- Dona jove i home vell, no hi ha remei per a ell
- Lo consell de la dona és poc, però qui no el segueix és boig
- Lo dia que et cases te salves o et mates
- Pel juliol, ni dona ni caragol
- Qui lluny se'n va a casar o va enganyat o va a enganyar

COSTUMS I SENTÈNCIES

- Allà a on vaigues dels teus ne tingues
- A la vora del riu no hi faces niu
- A la bossa del jugador no li cal lligador
- A on vaigues fes lo que facen
- A la terra dels conills igual fan los pares que els fills
- Als brams d'ase orella sorda
- Al gos flac tot li són puces
- A la casa *empenyada* no li entra l'anyada
- Al que li has de donar dinar no li planygues l'esmorzar
- A la taula d'en Bernat qui no hi és no és comptat
- A on anirà el bou que no llaure?
- Algun dia era era. Ara ni erani blat
- A l'arbre caigut tothom hi fa llenya
- A casa Gaburret, tots manen *menos* l'amo
- A terra de cegos lo tort és rei
- A boca tancada no hi entren mosques
- Aigua passada no mou la mola
- Al cul del sac se troben les engrunes
- Aigua corrent no mata la gent
- A la taula i al llit, al primer crit
- Arrancada de cavall i parada de burro
- Bona cara i bon semblant, toca el burro i cap avant
- Comptes vells, baralles noves
- Cap geperut se veu la gepa
- Caldera vella, bony o forat
- Cadascú es mata les puces com pot
- Canten papers i callen barbes
- Cada casa és un món i cada persona un misteri
- Cap boig se tira les pedres a la teulada
- Com més menuda és la nou més soroll mou
- Com més lleis, més plets
- Com més té més vol
- D'allò que no entengues, ni en compres ni en vengues
- Deixa fer vent, que la música és del qui l'entén

- D'home que no parla i gos que no lladra, no te'n fies
- Diuen los xiquets al joc lo que els pares diuen al foc
- De savis i de vells has de preferir els consells
- Déu té una canya que pertot arriba
- De *pillo* a *pillo*, qui va davant guanya
- D'aquí a cent anys, tots calbos
- Diner busca diner
- Déu te'n guard d'un "mal te quiero"
- Déu dóna el fred segons la roba
- D'un "avio" fer dos "mandados"
- Diu l'olla a la paella: si m'embrutes te mascaro
- Déu sempre dóna pa a qui no té queixals
- D'un mal pas sortir-ne prompte
- D'on no n'hi ha no en raja
- De la misèria fugen fins les rates
- Dos no es barallen si un no vol
- Entre l'honor i el diner lo segon sol ser el primer
- És més fàcil criticar que obrar
- És més fàcil receptar que curar
- Estar més content que un gat en dos rates
- Fa més nosa que una brossa a l'ull
- Fan los infants lo que veuen fer al grans
- Fill ets, pare seràs; tal fas, tal trobaràs
- Feta la llei, feta la trampa
- Forasters vindran que de casa ens trauran
- Faena feta no té destorb
- Fugir del foc per posar-se a les brases
- Gàbia oberta, pardal mort
- Guarda't de l'amic que confronta en l'enemic
- Gat escaldat en aigua tèbia en té prou
- Geni i figura fins a la sepultura
- Gota a gota fa forat
- Gos que lladra no mossega
- Gos fart no caça
- Hi ha més anys que peremanyes i més dies que llonganisses
- Home pelut, home volgut

- Home menut, carregat de punyetes
- La bona festa comença per la vespra
- La pedra a l'eixir de la mà no saps on va
- La temor guarda la vinya
- La llenya seca prompte s'encén
- La cabra sempre tira al *monte*
- La mar quan més té més brama
- La maçana podrida mata la companyia
- La bugada de Nadal s'eixuga al fúnebre
- La roba neta sol espera
- La pràctica fa el mestre
- L'afició mata la caça
- L'arbre de menut s'adreça
- L'experiència és la mare de la ciència
- L'home proposa i Déu disposa
- L'ocasió fa el lladre
- Les aparences enganyen i les veritats amarguen
- Les bromes porten aigua
- Llops en llops no es mosseguen
- Lo barato és car
- Lo que no passa en un any passa en un ai
- Lo que un llança un altre ho arreplega
- Lo que el metge erra la terra ho cobrix
- Lo que poc costa poc dol
- Lo que de nits es fa de dia es veu
- Lo criar envellix i el parir rejuvenix
- Lo peix mal guardat se'l menja el gat
- Lo jornal entra per la porta i surt pel fúnebre
- Lo gos de l'escolà ni rosegua ni deixa rosegat
- Lo que cada dia va molt garrit o és molt pobre o és molt ric
- Los valents cauen de cul
- Los mentiders han de tindre molta memòria
- Los testos s'assemblen a les olles.
- Més fa qui vol que qui pot
- Massa vi ni guarda secret ni paraula complix
- Mal de molts, conhort de tots

- Mentre n'hi ha a dalt, ne cauen
- Mai no plou a gust de tots
- Molt bé guisa la mossa, però millor la bossa
- Moltes gotes fan un ciri
- Mort lo burro, la civada a la coa
- Mòriga Marta, mòriga farta
- Morta la cuca mort lo viri
- Mai plou a gust de tots
- Menjant, jugant i bevent se coneix la gent
- Menjar i rascar, tot és començar
- Mai no es pot dir d'aquesta aigua no en beuré
- No hi ha millor loteria que una bona economia
- No digues blat que no segue al sac i ben lligat
- No és or tot lo que lluu
- No està feta la mel per a la boca de l'ase
- Ningú s'alabe fins que s'acabe
- No per més matinar surt lo sol més prompte
- No hi ha tanca on l'or n'és la palanca
- No vols caldo?, tassa i mitja
- No hi ha malt que cent anys dure ni bé que no s'acabe
- No es pot dir que dóna poc qui tot lo que pot donar dóna
- Parlar sense pensar és com tirar sense apuntar
- Passaràs pel que diràs
- Paraules d'ase no arriben al cel
- Per dir les veritats se perden les amistats
- Perdent s'apren
- Pagar justos per pecadors
- Poc guanya qui fila, però *menos* qui mira
- Poll reviscolat és lo que més pica
- Primer és l'obligació que la devoció
- Prompte i bé es van barallar
- Qui dia passa any empeny
- Qui tot ho vol tot ho perd
- Qui no arregla la gotera ha d'arreglar la casa sencera
- Qui et vol bé et farà plorar
- Qui no vulgue pols que no vaigue a l'era

- Qui més en té més n'ha de valer
- Qui no guarda quan té no menja quan vol
- Qui no pot segar espigola
- Qui més ne pela més ne menja
- Qui bé fa, bé troba
- Qui fa un cove fa un paner
- Qui no està avesat a bragues les costures li fan llagues
- Qui estigue bé que no es mogue
- Qui no creu una bona mare ha de creure una mala madrastra
- Qui s'ajunta en un coix al cap de l'any coix i mig
- Qui no mira endavant cau endarrere
- Qui fa el que pot no està obligat a més
- Qui no et conegue que et compre
- Qui en roba d'altre es vist al carrer es despulla
- Quan surt lo sol surt per a tots
- Qui t'empeny, que tant redoles?
- Qui als seus se pareix honra mereix
- Qui té fam somia rotllos
- Qui mal fa mal pensa
- Qui fa bé al comú no li ho agraïx ningú
- Qui paga descansa i qui cobra, més
- Qui calla, atorga
- Qui no té memòria ha de tindre cames
- Qui no té faena el gat pentina
- Qui sembra, cull
- Qui n'hi sac i no n'hi met prompte fa net
- Qui pega primer pega dos vegades
- Qui compra a l'amic i al parent, compra car i dolent
- Repicar i anar a la processó no pot ser
- Riu més lo que riu rader
- Sap més lo boig a casa seua que el savi a casa d'altri
- Sempre plou quan no hi ha escola
- Si l'enveja es tornés tinya, quants de tinyosos hi hauria?
- Sempre plou sobre mullat
- Si no vols que se sàpigue, no ho faces
- Sempre cau la taca damunt de la roba bona

- Si pagues lo que deus sabràs lo que tens
- Sempre parla qui més ha de callar
- Tots d'un ventre i cadascú d'un temple
- Tant va el cànter a la font que acaba per trencar-se
- Tan prop té les dents que no es recorda dels parents
- Ten bona fama i gita't a dormir
- Tira la pedra i amaga la mà
- Tants caps tants barrets
- Té la mà foradada
- Una flor no fa maig
- Una mà renta l'altra i entre les dos la cara
- Una mare per a un fill, no deu fills per a una mare
- Val més un mal *arreglo* que un bon plet
- Val més bona avinença que bona sentència
- Val més un veí a la porta que un parent a Mallorca
- Val més matar un home que posar un mal costum
- Val més *manya* que força
- Val més ser cap de sardina que coa de lluç
- Val més anar tot sol que mal acompanyat

SOBRE EL MONTSIÀ

- Quan Montsià porta capell no et fies d'ell, o guarda't d'ell
- Si Montsià porta capell pica espart i fes cordell
- Montsià en bigot, aigua del cel (refrany mariner)
- Montsià agarrat, llevant dalt del Cap
(refrany mariner, referint-se al cap de Tortosa).